

Stručni rad

IZAZOVI U OSTVARIVANJU PARTNERSTVA ŠKOLE I OBITELJI

Martina Galeković
Centar za odgoj i obrazovanje Velika Gorica

Sažetak

U ovom radu se navode primjeri suradnje i komunikacije škole i obitelji. Najuobičajenije i najprisutnije strategije kada govorimo o školama u cijelom svijetu su osobni kontakt kao roditeljski sastanak, telefonski poziv i dani otvorenih vrata ustanove. Kako se mijenja složenost i razlike u društvu tako se mijenja i način i potreba za komunikacijom. Raznolikost u kulturi mjesta u kojem se škola nalazi znači da nije moguće jednim načinom komunikacije doprijeti do svih obitelji.

Partnerska orijentacija naglašava važnost suradnje roditelja i škole u obrazovanju i socijalizaciji i poštivanje kulturnih razlika među djecom i obiteljima. U partnerskom odnosu postoji česta komunikacija, obostrano opredjeljenje za suradnju, u interesu je zajednički doprinos postignućima učenika i odgojni ciljevi i planovi rada se rade u suradnji s roditeljima. Predstavljaju se šest modela partnerstva koji su rezultat istraživanja i praktičnog rada odgojno-obrazovnih djelatnika.

Napomena: Tekst ovog rada objavljen je 2022. godine u časopisu [Bjelovarski učitelj : časopis za odgoj i obrazovanje, Vol. 27 No. 1-3](#), te se prema uputama na taj način i citira: Bošnjaković, N. i Galeković, M. (2022). Od tradicionalne prema suvremenoj suradnji škole i roditelja. *Bjelovarski učitelj*, 27 (1-3), 20-35. Zbog interesa za publikacijom već objavljenog teksta i objašnjenjem šest tipova partnerstva (Epstein, 2020) navodi se cjeloviti tekst ranije objavljenog rada u ovom broju digitalnog stručnog časopisa Varaždinski učitelj.

Ključne riječi: modeli odnosa, partnerstvo škole i obitelji, suradnja s roditeljima, strategije suradnje škole i obitelji, uključenost roditelja

1. Povijesni pregled suradnje roditelja i škole

Suradnja obitelji i škole kao tema pojavljuje se još u 16. stoljeću. Michel Eyquem de Montaigne (1533-1592) je „kritizirao nedostatke roditeljskoga i školskog sklada“ [21]. Zauzima se protiv pukog školskog obrazovanja koja stjecala plemićka djeca. Potaknut da pobliže piše o tome kako obrazovati dječake, govori o vlastitom obrazovanju razmišljajući o metodama kojima ga je otac odgojio, a koje se temelje na poticanju ljubavi i entuzijazma djece za učenjem [32]. Potrebu za suradnjom obitelji i škole isticali su u 17. stoljeću Komensky i Pestalozzi u 18. stoljeću. Nažalost, to nisu bila kontinuirana nastojanja, već reakcije na određene društvene pojave [28].

Komensky ističe da briga za djecu pripada roditeljima, a zbog neznanja ili prezaposlenosti roditelja, pomoć u obrazovanju djece nude učitelji. Poziva roditelje na suradnju sa školom jer djecu treba odgajati zajedno, ali i da roditelji govore djeci o prednostima obrazovanja. [22; 23]. Antoan Semionovič Makarenko (1888–1939) je bio jedan od prvih sovjetskih odgajatelja koji je namjerno širio ideju integriranja škole i obitelji, kluba, društvene organizacije, proizvodne zajednice, susjedstva itd.[12]. Makarenko prikazuje postupke i načela obiteljskog odgoja u kojem svoja razmišljanja završava potrebom "saveza" između roditelja i učitelja te nužnošću uspostave suradničkih odnosa [26].

O tome kako škola mora pridobiti roditelje pisala je i Schmidlerova (1889, navedeno u Kolak 2006, 124). Prema njoj učitelji imaju dvojaku dužnost – prema djeci i prema izvanjskom svijetu, odnosno prema roditeljima učenika. Kritizira nespremnost učitelja na suradnju s roditeljima, a posebno naglašava da je potreban sporazum između škole i roditelja posebice u moralnom odgoju.

1.1. Povijesni pregled suradnje roditelja i škole u Hrvatskoj

Nikola Gučetić (1549-1610) u svom djelu Upravljanje obitelji ističe zahtjev da se obrazovanje djece s navršenih sedam godina povjeri „rukama časnih i vještinamaiskusnih učitelja“ [15]. Djecu treba odgajati učitelji u školi, uz suradnju s obiteljima.

Stjepan Ilijašević (1814-1903) je očekivao mnogo od učitelja te navodi zahtjev da učitelj djeluje i izvan škole, ali i da sudjeluje u cjelokupnom životu oko sebe te da surađuje s obiteljima učenika [21]. Stjepan Novotny (1833-1867) i Stjepan Basariček (1848- 1918) govore o nužnosti suradnje roditelja i škole. Basariček upozorava na to da roditelji imaju najveću ulogu u odgoju djece. Ističući da roditelji daju temelj odgoju, zaključuje kako je potrebno uspostaviti suradnju između škole i roditeljskog doma. [34] [2].

Za suradnju roditelja i škole vrlo značajna je 1900. godina i pokretanje časopisa "Domaće ognjište" koji je bio namijenjen povezivanju obitelji i škole. Milka Pogačić (1860-1936) je 5. ožujka 1910. godine organizirala prvi roditeljski sastanak pri čemu je naglasila da je takav rad nužan uvjet uspješnog odgoja (Dumbović, 1979 navedeno u Lukaš i Gizbara 2010, 212).

Jure Turić (1861.-1944.) navodi potrebu suradnje škole i roditelja kako bi se djecu naučilo radu (Lukaš i Munjiza, 2010 navedeno u Lukaš i Gazibara, 2010, 212).

Stjepan Pataki (1905-1953) jedanaesto poglavlje Opće pedagogije posvećuje odnosima obitelji i škole. "Porodica i škola moraju odgajati djecu u jedinstvenom pravcu i moraju se međusobno pomagati. Škola mora shvatiti važnost roditeljske suradnje u odgojnom i obrazovnom procesu i pridobiti roditelje za tu suradnju" [37].

Kako uspostaviti suradnju škole i roditelja i bolji polazak djece u školu bez prisilnih sredstava objašnjavao je i Sirotić 1912. Sirotić naglašava potrebu obilaženja roditelja te poučavanju roditelja o tome što se i kako u školi radi [44].

O češćoj suradnji s roditeljima i potrebi održavanja roditeljskih sastanaka pisalo se i u časopisu Hrvatska škola 1912. „Kad učitelj opći s ljudima, bilo pojedince, bilo na sastanku s više njih, neka nastupi prijazno i susretljivo, neka savjetuje i upućuje s pripravnosću i toplotom srca, neka nastoji da od roditelja zadobije pouzdanje“ [38].

S obzirom da su se na području prostora Republike Hrvatske oduvijek miješale kulture, narodi i religije, u području školstva se nastojalo pronaći rješenja koja će biti prihvatljiva većini. Prema

Matijeviću [29] jedna od prvih direktnih suradnji između obitelji i škole događa se sredinom 19. stoljeća osnivanjem privatnih škola. U dokumentu iz 1849. godine „Osnova temeljnih pravila javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju“ (Matijević, 2001, 103) navodi se mogućnost osnivanja privatnih škola, ali i obrazovanja djeteta u obitelji. Daljnji razvoj privatnih alternativnih škola ponudio je neka nova organizacijska rješenja. Alternativne škole škole Celestina Freineta, škole Marije Montessori, waldorfske škole, Jena plan posebnu pozornost pridavale su suradnji roditelja i škole. Nastale su kao zajednica roditelja i učitelja, a roditelji i učitelji zajedno odlučuju o bitnim pitanjima organizacije škole [21].

1.2. Stvaranje odnosa i dvosmjerne komunikacije roditelja i nastavnika

Prvi sukobi između obitelji i škole počinju uvođenjem obaveznog školovanja o čemu pišu broji autori. Škola se često doživljavala prijatna obitelji u dvojakom smislu: umanjivanje roditeljskog utjecaja i obiteljskih vrijednosti koji zamjenjuje utjecaj učitelja te preuzimanjem dužnosti brige o djeci koja je prije uvođenja sustavnog obrazovanja pripada isključivo funkciji obitelji [33]. „Škola svojom koncepcijom, organizacijom, sadržajem rada, metodama, sredstvima, zadaćama i ciljevima predstavlja ulazak u novi, širi i raznovrsniji rad i život s novim obvezama i novim odgovornostima“ [40]. „Školovanje djeteta, u stručnom i društvenom pogledu, može se odvijati optimalno samo ako postoji stalna i kvalitetna komunikacija između roditelja, djeteta i škole“ [19]. Učinkovita komunikacija je nužna i važna ako govorimo o odnosu škole i obitelji. Ona čini osnovu za sve druge oblike uključenosti obitelji u obrazovanje i bitna je za dobrobit obitelji. Način na koji škola komunicira i ulazi u interakciju s roditeljima utječe i na proces učenja. Komunikacija s roditeljima trebala bi uključivati teme vezane za aktivnosti u učionici, postignuća učenika i način na koji se roditelji mogu uključiti u rad s djetetom. Nastavniku će olakšati rad s učenicima ako je upoznat s obiteljskom situacijom, kućnim navikama i potrebama cijele obitelji. U dobroj dvosmjernoj komunikaciji i roditelj i nastavnik će biti pripremniji pomoći učeniku. Mogućnosti za dvosmjernu komunikaciju su roditeljski sastanci, organizirana događanja u školi u suradnji s roditeljima, davanje na uvid roditeljima mape učeničkih radova, telefonske i e-mail konzultacije. Najuobičajenije i najprisutnije strategije kada govorimo o školama u cijelom svijetu su osobni kontakt (roditeljski sastanak, telefonski poziv) i dani otvorenih vrata ustanove. Kako se mijenja složenost i razlike u društvu tako se mijenja i način i potreba za komunikacijom. Raznolikost u kulturi mjesta u kojem se škola nalazi znači da nije moguće jednim načinom komunikacije doprijeti do svih obitelji. Berger i Riojas-Cortez [4] u svojoj knjizi *Parents as Partners in Education: Families and Schools Working Together* navode da komunikacija podrazumijeva aktivno sudjelovanje pošiljatelja da prenese poruku. Komunikacija se postiže kada se postigne razumijevanje, ali ne nužno i dogovor. Iako je jednosmjerna komunikacija važna (izdavanje školskih novina, letci, pisma, web stranice, priručnici...) dvosmjerna komunikacija je ključna za suradnju. Ravnatelji škola postavljaju ozračje prihvaćanja unutar svojih institucija. Njihova percepcija uloge škole u komunikaciji s roditeljima prožima atmosferu, čineći da se roditelji osjećaju dobrodošlima ili neželjenima. Telefonski pozivi, e-mailovi, kućni posjeti, posjeti roditelju u školi, roditeljski konferencije i školske aktivnosti potiču kontinuiranu uključenost roditelja. Korištenje internetskih mogućnosti na računalima omogućuje školama i roditeljima da imaju neposredne mogućnosti za razmjenu informacija. Sudjelovanje u školskim aktivnostima omogućuje roditeljima da postanu radni članovi obrazovnog tima [4]. S obzirom da i roditelji i učitelji imaju isti cilj, a to je odgojiti i obrazovati djecu čini se da bi komunikacija roditelja i učitelja trebala biti poprilično jednostavna, što u većini slučajeva nije tako. Prema Berger i Riojas-Cortez [4] postoje brojne i roditeljske i školske prepreke uspješnom komuniciranju: (1) Roditelji često svoju djecu podsvjesno vide kao produžetke sebe, a svaku kritiku djeteta shvaćaju kao svoju; (2) Mnogi se roditelji ne osjećaju ugodno sudjelujući u školskim aktivnostima te zato izbjegavaju uključenost. Nekima je teško prenijeti svoje želje i osjećaje školskom osoblju dok drugi pak izbjegavaju školu zbog vlastitih loših iskustava; (3) Neki roditelji izbjegavaju sudjelovanje u školskim aktivnostima iz osobnih razloga (konzumacija droge, razvod, financijske poteškoće i sl); (4) Mnogi roditelji nisu iskreni tijekom komunikacije s učiteljima, jer ne žele da se učitelji „iskale“ na njihovom djetetu; (5) Ponekad se

roditelji zanesu svojom predanošću svojoj djeci, a to pokazuju kroz igru moći. Ti zagovornici često postaju agresivniji u komunikaciji, vođeni željom da zaštite svoju djecu ili promijene školsku politiku. Često škole postavljaju prepreke uspješnoj komunikaciji, a da toga nisu ni svjesne.

Takve prepreke mogu biti: (1) Školsko osoblje zauzima autoritativni stav, zanemarujući roditelja kao partnera; (2) Usmjerenost učitelja na problem, a ne na rješenje problema; (3) Prebacivanje odgovornosti na druge službe roditelji tumače kao namjerno odugovlačenje i ne pružanje pomoći njima i djetetu; (4) Ujedinjeno školsko osoblje koje radi isključivo prema svojoj viziji, ne uvažavajući potrebe roditelja odaje dojam nebrige o djetetu; (5) Možda najveća prepreka uspješnoj komunikaciji roditelja i škole je vrijeme i nedostatak vremena za kvalitetnu komunikaciju.

2. Psihološki aspekti

Vrijeme koje učenik provodi u školi se produljilo u usporedbi s vremenom koje provodi sa svojim roditeljima. Škola dobiva značajno veću ulogu u odgoju i obrazovanju nego što je to imala u prošlosti. Sukladno time suradnja škole s obitelji dobiva veći značaj, a na tom području postoje brojna istraživanja koja su vezana za suradnju obitelji i škole. Mnoga istraživanja pokazala su da uključenost roditelja u obrazovanje njihove djece ima utjecaj na školski uspjeh njihove djece u školi. Podrška roditelja koju daju svojoj djeci djeluje poticajno i motivirajuće. Osim akademskog uspjeha to ima za posljedicu i uspjeh u drugim životnim aspektima [46]. Partnerstvo škole i obitelji je važan čimbenik koji ima ulogu povećati i podržati mogućnosti učenika u procesu obrazovanja [5]. Način na koji se roditelji uključuju uglavnom su vezani za ponašanje (i u školi i kod kuće), kognitivna postignuća i osobni razlozi koji mogu biti vezani za stjecanje znanja i nastavni sadržaj u školi [14]. Potvrđene značajke odnosa škole i obitelji su sljedeće: (1) suradnja u kojoj je učenik u središtu i u kojoj su i roditelji i nastavnici fokusirani na akademski, socijalni, emocionalni i bihevioralni uspjeh učenika; (2) podijeljena odgovornost nastavnika i roditelja u odgoju i obrazovanju učenika; (3) naglašena važnost kvalitete odnosa obitelji i škole; (4) preventivni pristup koji je orijentiran pronalasku rješenja za uspjeh i razvoj učenika [6].

Rezultati istraživanja provedenog 2011. u sklopu projekta Kurikulum socijalnih kompetencija i odnosa u školi pokazuju višestruke statistički značajne i korelacijske odnose među ispitivanim dimenzijama socijalnih odnosa i ponašanja učenika osnovne škole. U rezultatima se, između ostalog, ističu suradnja škole s roditeljima te individualizirani pristup potrebama, interesima i sposobnostima učenika, koje ispitanici ocjenjuju vrlo važnima u procesu razvijanja suradnje, prijateljstva i odgovornosti u školi [25].

2.1. Utjecaj okoline na model suradnje

Jedan od aspekata suradnje kojima treba dati veću pažnju jest sredina u kojoj se škola nalazi. Na stupanj zadovoljstva i uključenosti roditelja može utjecati pripadnost urbanoj ili ruralnoj sredini. Istraživači navode prednosti seoskih škola u mogućnostima suradnje s roditeljima, većoj povezanosti i pripadnosti zajednici, a članovi ruralne zajednice daju svoj doprinos u kurikularnim aktivnostima škole. Autori u Hrvatskoj [31] [36] i Novom Zelandu [16] navode za ruralne sredine češće neformalne susrete roditelja, lakše ostvarivanje suradnje, bolju komunikaciju sa školom i veću uključenost roditelja. Novozelandski autori ukazuju da je uključivanje roditelja puno uspješnije ako ga samoinicijativno organizira sama škola nego ako je propisano nekim pravilnikom.

Također čimbenik koji može utjecati na uključenost roditelja je njihovo obrazovanje. Analizom dobivenih vrijednosti u istraživanju provedenom na uzorku od 1050 roditelja učenika 3. i 7. razreda [17] može se ustvrditi da obrazovaniji roditelji u odgojnom partnerstvu s učiteljima pokazuju veći interes za napredovanje djeteta negoli spremnost za sudjelovanje u razrednim i školskim aktivnostima. No, visokoobrazovani roditelji su spremniji sudjelovati u aktivnostima nego roditelji sa završenom osnovnom ili srednjom školom, oni su skloni i pitati za savjet, racionalno prihvatiti neke odluke, uputiti konstruktivnu kritiku i proširiti svoje znanje iz pedagoške teorije [17].

2.2. Tradicionalna i partnerska orijentacija

Za razumijevanje odnosa roditelja i škole u odgoju i obrazovanju učenika ključna su dva modela: (1) teorijski model koji objašnjava koncept partnerstva i podjelu odgovornosti škole i roditelja [9] i (2) model koji razlikuje dva pristupa, tradicionalni nasuprot partnerskom odnosu roditelja i nastavnika [43]. U tradicionalnom pristupu odgovornost za obrazovane djece je ostavljena školi; ciljeve, planove i ulogu postavlja škola, uključenost roditelja je minimalna, škola to ni ne očekuje od roditelja, komunikacija je rijetka, a škola ju inicira rijetko ili tek onda kada postoji konkretni problem. Tradicionalni pristup još se u radovima naziva model formalne suradnje [17]. Partnerska orijentacija naglašava važnost suradnje roditelja i škole u obrazovanju i socijalizaciji i poštivanje kulturnih razlika među djecom i obiteljima. U partnerskom odnosu postoji česta komunikacija, obostrano opredjeljenje za suradnju, u interesu je zajednički doprinos postignućima učenika i odgojni ciljevi i planovi rada se rade u suradnji s roditeljima. Učinkovitost suradničkih odnosa škole i roditelja u korist djece, roditelja i nastavnika potvrdilo je još istraživanje iz 1997. godine. Takva suradnja je pomogla da učenici i roditelji mogu individualizirati pristup prema učenicima kao bi učinkovitije i pedagoški ispravno djelovali na njihov razvoj i osamostaljivanje [39]. Mnogo je istraživanja objavljeno u posljednjih dvadesetak godina, a premalo je promjena vidljivo na području stvaranja partnerskog odnosa u školama.

3. Suradnja ili partnerstvo – isto ili različito?

Suradnja i partnerstvo su najfrekventniji pojmovi koji se ipak razlikuju. Suradnja označava nižu razinu odnosa i podrazumijeva hijerarhijski odnos u kojem je odgojno-obrazovna ustanova u nadređenom položaju, a komunikacija je površna i očituje se kada se kod djeteta pojave teškoće dok partnerstvo počiva na ravnopravnim odnosima, dijeljenju informacija, aktivnom slušanju i međusobnom poštovanju [20]. Ističemo partnerski odnos budući da je upravo taj odnos prilika da profitiraju djeca postižući bolji akademski uspjeh i razvijajući samopouzdanje [41].

Partnerstvo kao pojam vezan za odgojno-obrazovne ustanove, učitelje ili odgojitelje i roditelje, određujemo kao najvišu razinu suradničkih odnosa pojedinaca iz obiteljske zajednice i ustanove usmjerenih na postizanje zajedničkog cilja, dobrobiti djeteta, a koji se odvijaju u određenom kontekstu i imaju određeno vrijeme trajanja određeno boravkom djeteta u odgojno-obrazovnoj ustanovi. Suradnja u usporedbi s partnerstvom razvija i njeguje uglavnom površne i formalne odnose. U partnerskom odnosu, obitelj i ustanova smještaju dijete, njegovu dobrobit, potrebe i kapacitete u središte pozornosti obiju strana koje imaju iste interese, ciljeve i zadaće. Roditelji se percipiraju kao prvi učitelji svoje djece, uključeni su u sve aktivnosti ustanove, dobrodošli su u ustanovi bez ograničavanja vremena boravka u njoj, a inicijativa je obostrana i nadopunjujuća [8].

U modelu partnerstva potrebno je da pedagoški djelatnici škole u svom školskom i nastavnom kurikulumu putem znanstvene pedagoške metodologije i temeljem akademskih spoznaja utvrde odgovarajuće koncepcije odnosa s roditeljima [18]. Naglasak u ovom obliku komunikacije je ravnopravnost i podjednak status učitelja i roditelja u odgoju i obrazovanju djeteta odnosno učenika uz pretpostavku da svatko u taj odnos donosi različito, ali jednako vrijedno iskustvo. Učinkovito partnerstvo pretpostavka je učinkovitosti koja se ne ogleda samo u školskim ocjenama, nego i u zadovoljstvu učenika i roditelja odgojem i obrazovanjem koje je povezano s motivacijom za sudjelovanje u školskim i razrednim aktivnostima. Sudjelujući u razrednim i školskim aktivnostima roditelj će bolje razumjeti ulogu učitelja u odgoju i obrazovanju djeteta.

3.1. Šest tipova partnerstva prema Epstein (2010)

Model partnerstva škole, obitelji i zajednice stavlja učenika u središte. Neupitna je činjenica da su učenici glavni učesnici u vlastitom obrazovanju, razvoju i postignućima. Aktivnosti partnerskog odnosa mogu biti zamišljene tako da angažiraju, potiču i nadahnjuju školski uspjeh učenika. Ako se učenici osjećaju ohrabrenje i brigu, veća je vjerojatnost da će dati sve od sebe i marljivo pristupiti nastavnom gradivu. U partnerstvu, cilj je da školsko okruženje nalikuje na obitelj, a obiteljsko na školu. Svaki tip roditeljske uključenosti ima svoja određenja, izazove i rezultate.

Tip 1. Roditeljstvo

Primjer u praksi naglašava pomoć svim obiteljima stvoriti poticajno okruženje za obrazovanje u njihovom vlastitom domu, a za to su potrebne informacije dostupne svim obiteljima uz mogućnost kućnih posjeta kao i radionica za roditelje. Očekivani rezultati za učenike bili bi svjesnost roditeljske supervizije i svjesnost važnosti škole; za roditelje osjećaj podrške škole i ostalih roditelja; a za učitelje razumijevanje i poštivanje obiteljskog okruženja.

Tip 2. Komunikacija škole i roditelja

Izazov u komunikaciji škole i roditelja svakako je kvaliteta komunikacije što znači dizajn učinkovitog oblika komunikacije škole i obitelji o školskom programu, aktivnostima i postignućima djeteta. Očekivani rezultati za učenike bi bili svjesnost vlastitog postignuća i vlastite uloge u obrazovanju; za roditelje razumijevanje programa škole i praćenje postignuća djeteta te lakoća komuniciranja s učiteljima; a za učitelje bogatstvo i raznolikost komunikacije s obiteljima.

Tip 3. Volontiranje roditelja

Volontiranje roditelja odnosi se na svako poticanje ciljeva razvoja, odgoja i obrazovanja i organiziranje roditeljske pomoći i podrške što pretpostavlja otkrivanje sposobnosti i talenata roditelja.

Očekivani rezultati za učenike su razvoj komunikacijskih vještina s odraslima; za roditelje bolje razumijevanje uloge učitelja i osjećaj prihvaćenosti i korisnosti; a za učitelje spremnost uključivanja roditelja u aktivnosti i više mogućnosti individualiziranog pristupa učeniku.

Tip 4. Podrška kod kuće

Informacije i ideje za obitelji kako pomoći u domaćoj zadaći i obavezama prema školi uvijek su tražene i više nego dobrodošle. Autorica navodi kao primjer dobre prakse i izradu kalendara za svakog pojedinog učenika s aktivnostima i očekivanjima sukladno svakom predmetu kako bi se roditelj mogao lakše uključiti.

Očekivani rezultati za učenika bio bi pozitivan stav prema školskim obvezama i samostalnost u radu; za roditelja sposobnosti ohrabrenja i pružanja podrške u razgovoru i pomaganju; a za učitelja kvalitetnije osmišljavanje domaće zadaće i poštivanje vremena koje roditelji poklanjaju u podršci kod kuće.

Tip 5. Sudjelovanje u donošenju odluka i upravljanje školom

Sudjelovanje roditelja uključuje roditelje u školske planove i program i zajedničko donošenje odluka na čelu s predstavnicima roditelja.

Očekivani rezultati za učenike bili bi svjesnost da roditelji suodlučuju u školi i da su njihova prava zaštićena; za roditelje osjećaj pripadnosti školskoj zajednici; a za učitelje svjesnost da su roditelje važni suučesnici stvaranja politike škole.

Tip 6. Suradnja škole i zajednice

Neizostavna pomoć u razvoju učenika je integriranje službi lokalne zajednice koje će ponuditi rekreativne i sportske aktivnosti i podršku zdravstvene i socijalne službe u obliku osiguravanja prostora, osoblja i novčanih sredstava te pružanju potrebnih usluga.

Očekivani rezultati za učenika odnose se na razvoj vještina kroz školske i izvanškolske aktivnosti i upoznavanje mogućnosti volontiranja i rada u lokalnoj zajednici; za roditelje interakcija s ostalim roditeljima i razumijevanje važnosti škole u zajednici kao i važnost doprinosa zajednice školi; a za učitelje svjesnost da resursi zajednice bogate kurikulum škole.

3.2. Kvalitetna suradnja roditelja i škole prema suvremenom kurikulumu

Prema Ustavu Republike Hrvatske, ali i prema drugim zakonima i propisima, roditelj ima obvezu brinuti se i sudjelovati u odgoju svoje djece. Uloga roditelja u obrazovanju djeteta navodi se u Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN, br. 87/08). Prema spomenutom Zakonu roditelj učenika dužan je upisati dijete u osnovnu školu te se brinuti o redovitom pohađanju obveznog dijela programa kao i ostalih oblika odgojno-obrazovnog rada u koje je učenik uključen. Roditelj učenika ima pravo i obvezu sudjelovati u njegovom obrazovanju i biti redovito obaviješten

o njegovim postignućima. Roditelj učenika je dužan brinuti se da učenik redovito izvršava obveze te u primjerenom roku javiti razlog izostanka učenika. Roditelji imaju mogućnost sudjelovanja u vijeću roditelja pri čemu roditelji učenika svakog razrednog odjela između sebe biraju jednog člana. Vijeće roditelja daje mišljenje o prijedlogu školskog kurikulumu, godišnjeg plana i programa rada, raspravlja o izvješćima ravnatelja o realizaciji školskog kurikulumu, godišnjeg plana i programa rada škole, razmatra pritužbe roditelja u svezi s odgojno-obrazovnim radom, predlaže mjere za unapređenje obrazovnog rada, predlaže svog člana školskog odbora te obavlja i druge poslove u skladu sa statutom škole. (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi NN 87/08, 2018). Sudjelovanjem roditelja u školskom odboru roditelji izravno sudjeluju u kreiranju školskog kurikulumu i politike škole. Jedan od ciljeva cjelovite kurikularne reforme je omogućavanje veće uključenosti roditelja u obrazovanje djece i život vrtića i škole, davanje jasno iskazanih očekivanja, objektivnije ocjenjivanje i vrednovanje te upućivanje smislenih i češćih povratnih informacija o postignućima njihove djece. Okvirni nacionalni kurikulum (2017) propisuje načela organizacije odgojno-obrazovnog procesa među kojima je usmjerenost prema suradnji i otvorenost prema zajednici. Načelo usmjerenosti prema suradnji i otvorenost prema zajednici podrazumijeva, između ostalog, poticanje neposredne uključenosti i suradnje s roditeljima, lokalnom i širom zajednicom s ciljem unaprjeđivanja i obogaćivanja iskustava učenja (Okvir nacionalnoga kurikulumu, 2017). Objavljene smjernice razvoja odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj idu u pravcu poboljšanja suradnje između obitelji i škole te se ta suradnja naglašava kao društvena i pedagoška nužnost. Učenik i dijete su jedna te ista osoba koja se oblikuje i u obitelji i u školi te suradnja obitelji i škole mora biti dvosmjerna. Za uspješnu međusobnu suradnju roditelji moraju podupirati autoritet učitelja i škole, a učitelji moraju podupirati autoritet roditelja, a zajedno moraju izgrađivati partnerski odnos [40].

Dijete u školi provodi određeni i značajan dio života s ljudima koji su esencijalni za njegov odgoj i obrazovanje, a ponekad te osobe roditelj uopće ne poznaje. Roditelju je omogućena komunikacija s razrednikom razrednog odjela, a do stručnog suradnika i ostalih nastavnika dolazi samo ako postoji isključiva potreba za time. Suvremeni kurikulum trebao bi omogućiti kvalitetniju suradnju roditelja i škole, a prateći pozitivna iskustva škola u susjedstvu i u cijelom svijetu, suradnju bi što više trebalo zamjenjivati partnerstvom. Ako postoji suradnja, onda možemo govoriti i o tome da trebamo omogućiti roditeljima da participiraju i stvaraju kurikulum. Na inicijativu roditelja moguće je u kurikulum uvrstiti neke nastavne sadržaje i aktivnosti, posebno vezane uz nacionalna, kulturna i etnička obilježja. Upoznavajući nastavnika roditelj bi mogao razviti veće razumijevanje za težinu nastavničkog poziva i prema iskustvima drugih zemalja pridonijeti stvaranju međusobnog boljeg razumijevanja, tolerancije, suosjećanja i poštovanja [42]. Nacionalni kurikulum se stvara kroz proces stalne konzultacije i sudjelovanje širokog kruga sudionika i korisnika obrazovanja kao što su npr. predstavnici prosvjetne politike, stručnjaci za razvoj kurikulumu, nastavnici, učenici, ravnatelji škola, znanstvenici iz disciplina i područja čiji se sadržaji poučavaju, poslodavci, roditelji, predstavnici lokalne zajednice, predstavnici sindikata, itd. Ovakvim pristupom stvaraju se uvjeti ne samo za izradu kurikulumu primjerenog potrebama društva i pojedinca, nego se i osigurava podrška predloženim promjenama [1].

3.3. Uspostavljanje partnerskog odnosa u školama

Škola je složen sustav u kojem se učitelji nerijetko susreću s rješavanjem problema u razredu. Kako bi pomogli u obrazovanju učenika i omogućili uspjeh i u kognitivnoj i socio-emocionalnoj komponenti razvoja mnoge škole su prepoznale potrebu stvaranja partnerskog odnosa s roditeljima. To je partnerstvo koje uključuje nastavnike, stručne suradnike i roditelje kako bi učenici uz partnerske odnose ostvarili maksimalnu dobrobit. Uključenost roditelja uključuje komunikaciju između nastavnika i roditelja, komunikaciju o domaćoj zadaći i njihovim teškoćama i sudjelovanju u školskim aktivnostima. Kao što je i cilj cjelovite kurikularne reforme jedan od najvažnijih aspekata poučavanja je gradnja pozitivne veze s roditeljima. U toj vezi na jednoj strani imamo roditelja, a na drugoj učitelja, dijete je u sredini veze, a dobar partnerski odnos je ravnoteža života u školi i života u obitelji. Kada

učenik zna da njegov učitelj redovito komunicira s roditeljem i samim time pokazuju povjerenje jedna strana prema drugoj, više će i sam truda ulagati u svoje obrazovanje [11], potruditi će se održavati pažnju na nastavi i kontrolirati svoje ponašanje u učionici. Također, učenik koji zna da njegov učitelj i roditelj rjeđe komuniciraju, ponašanje će biti kontraproduktivno, primijetiti će se nedostatak pozornosti na satu, a trud oko učenja i rada za školu bit će nedovoljan.

3.4. Oblici komunikacije u hrvatskim školama

U Republici Hrvatskoj postoji više akata koji naglašavaju važnost suradnje i u kojima se može prepoznati poticanje partnerske orijentacije, kao što je Obiteljski zakon, Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Roditeljima se otvara mogućnost izravnog kreiranja školske politike kroz sudjelovanje u radu dvaju tijela, to su Školski odbor i Vijeće roditelja [36]. U istraživačkim radovima u posljednjih tridesetak godina vidljivo je da je dominantni oblik komunikacije roditelja i škole roditeljski sastanak [3]. Osim roditeljskih sastanaka zastupljene su i individualne konzultacije koje su obveza razrednika prema Pravilniku o obvezama učitelja i stručnih suradnika (1999). Još jedan učestali način komunikacije je slanje pisane informacije o učenikom postignuću. Razrednici roditeljima pisanim putem šalju ispis ocjena na kraju tromjesečja kako bi roditelji bili informirani neovisno o tome u kolikoj su mjeri prisustvovali roditeljskim sastancima ili individualnim konzultacijama. Ostali oblici komunikacije koji se prakticiraju u hrvatskim školama su komunikacija s roditeljima preko predstavnika u vijeću roditelja ili preko predstavnika u školskom odboru, predavanja i radionice za roditelje, komunikacija putem mrežne stranice škole, elektroničke pošte i školski časopis [45].

Istraživanje iz 2010. pokazuje kako je komunikacija s roditeljima još uvijek nedostatna, iniciraju škola i usmjerena je na određene probleme [36]. Prema novijem istraživanju [20] utvrđeno je kako roditelji i dalje surađuju sa školom uglavnom na tradicionalan način koji uključuje roditeljske sastanke i individualne razgovore. U prilog tradicionalnom pristupu idu i razlozi dolaska roditelja u školu koji su uglavnom radi opravdavanja ocjena ili rješavanja akutnih promjena u ponašanju djeteta, a vrlo rijetko zbog suradnje na projektima ili uključenosti u aktivnosti škole. Knežević zaključuje kako i roditelji i razrednici vide prednosti partnerskog odnosa obitelji i škole, pozitivan učinak na akademski uspjeh, ponašanje u školi, kvalitetniji odnos prema školi te na socijalni i emocionalni razvoj.

Rezultati istraživanja iz 2020. pokazuju kako su roditelji spremni na suradnju s učiteljima, ali nisu spremni samoinicijativno potaknuti takve oblike suradnje. Roditelji su skloniji aktivnostima u kojima učitelji imaju aktivniju ulogu te se zbog toga se ne može govoriti o partnerstvu, već tek o suradnji u kojoj roditelji i dalje očekuju poziv škole kako bi se uključili u aktivnosti [47].

4. Kritike postojećim istraživanjima

Mattingly, Prislín, McKenzie, Rodriguez i Kayzar [30] analizirali su 41 istraživanje koje je ocjenjivalo programe uključivanja roditelja u američke javne škole kako bi se procijenile tvrdnje da su takvi programi učinkovito sredstvo za poboljšanje učenja učenika. Ispitane su karakteristike programa uključenosti roditelja te dizajna istraživanja, podataka i analitičkih tehnika korištenih u evaluaciji programa. Rezultati pokazuju malo empirijske potpore široko rasprostranjenoj tvrdnji da su programi uključenosti roditelja učinkovito sredstvo za poboljšanje postignuća učenika ili promjenu ponašanja roditelja, učitelja i učenika. Autori ne zaključuju da su programi neučinkoviti, već da se moraju rješavati ozbiljni nedostaci u dizajnu, metodološkim i analitičkim svojstvima koji su svojstveni studijama koje ocjenjuju učinkovitost programa uključenosti roditelja prije donošenja konačnih zaključaka o djelotvornosti programa [30].

Prema Graham [13] uloga obiteljsko-školskih partnerstava u obrazovanju i postignuću djece široko je poznata. Međutim, teorijski temelji obiteljsko-školskih partnerstava i dalje su nedovoljno razvijeni, a istraživanja u mnogim aspektima ovog područja nepotpuna. Trenutno ograničena konceptualizacija i nedovoljno teoretizirani temelji roditeljske uključenosti i prakse sudjelovanja predstavljaju izazov za podučavanje stručnjaka u ispunjavanju potreba za učenjem učenika i obitelji iz različitih društveno-kulturnih sredina te za obrazovanje nastavnika i programe stručnog učenja.

Za izgradnju teorijskih temelja obrazovne i društveno održive politike i prakse potrebna su istraživanja koja istražuju učinkovitost tih praksi u pružanju pravedne i socijalno pravedne podrške studentima [13]. Yamauchi, Ponte, Ratliffe i Traynor [48] su istraživali teorijske okvire koji su korišteni za uokvirivanje istraživanja partnerskih odnosa obitelji i škole tijekom petogodišnjeg razdoblja. Iako su mnogi istraživači opisali svoje teorijske pristupe, malo je napisano o raznolikosti korištenih okvira i kako se oni primjenjuju. Analizirano je 215 članaka u časopisima objavljenim od 2007. do 2011. o partnerskim odnosima obitelji i škole kako bi utvrdili teorijske ili konceptualne okvire koji se koriste.

Od 153 empirijska članka, gotovo polovica (46,40%) nije navela okvir partnerstva obitelj-škola. Od 82 članka koja su opisivala ili primjenjivala takav okvir, najčešće su se koristile četiri teorije: Bronfenbrennerova bioekološka teorija; teorija socijalnog kapitala iz perspektive Bourdieua, Colemana i Lareaua; Epsteinove preklapajuće se sfere utjecaja; i fondovi znanja Moll i kolega. Autori su također najčešće koristili dva konceptualna okvira: Epsteinove vrste obiteljske uključenosti i Hoover-Dempsey i Sandlerov model postupka uključivanja roditelja [48].

5. Zaključak

U 19. stoljeću velik dio europskih država uveo je obvezno školovanje. Obitelj je ostajala bez radne snage zbog čega se javlja otpor prema školovanju, a danas su individualni interesi obitelji opet u suprotnosti sa školom [27]. Niti odgojna niti obrazovna funkcija škole ne može se uspješno obavljati bez sudjelovanja i pomoći roditelja. „Roditelji se najčešće pokušavaju pozicionirati između svog djeteta i škole, i ostati lojalni objema stranama“ [19]. Usprkos pozitivnoj zakonskoj podlozi, praksa pokazuje nedovoljnu uključenost roditelja u formalno obrazovanje svoje djece. Iako brojna istraživanja potvrđuju da sudjelovanje roditelja u aktivnostima škole pozitivno utječe na postignuća učenika i motivirajuće djeluje na učitelje, najveći dio roditelja koristi tradicionalne oblike suradnje. Jasper Juul (1948-2019) još se devedesetih godina prošlog stoljeća zalagao za kompetenciju u odnosima koja bi trebala biti dio pedagoškog obrazovanja. Škole još uvijek ne nude roditeljima pedagošku pomoć i podršku, a veća kompetencija u odnosima nastavnika svakako bi dobrodošla. Kompetencija u odnosima traži ozbiljno shvaćanje osjećaja i misli onoga tko vam stoji nasuprot. To je sposobnost prihvaćanja djeteta kao individue te vlastito ponašanje prilagoditi tome, ne odustajući od vodstva i sposobnosti uspostavljanja kontakta [19]. Iako je odgojna zadaća primarno namijenjena obitelji, ta zadaća nije mogla zaobići niti školu. Tu je potrebna pomoć i obitelji i školi. Na koji će način učitelji i roditelji ostvariti zajedničku ulogu odgoja ovisi o njihovoj međusobnoj suradnji, ali i o suradnji s djecom i mladeži [40].

6. Literatura

- [1.] BRANISLAVA BARANOVIĆ, „Nastavni programi iz perspektive nastavnika i učitelja“, BRANISLAVA BARANOVIĆ, *Nacionalni kurikulum za obvezno obrazovanje u Hrvatskoj: različite perspektive*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2006.
- [2.] STJEPAN BASARIČEK, „Uzgoj posluha“, *Napredak*, god. X. (1869.) br. 18, str. 273-277.
- [3.] S. BASTA, „Stavovi učitelja razredne nastave o roditeljskim sastancima“, *Collected papers of 2nd Scientific research symposium: Pedagogy and the knowledge*, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zadar, 2008.
- [4.] EUGENIA HEPWORTH BERGER - MARI R. RIOJAS-CORTEZ, *Parents as Partners in Education: Families and Schools Working Together*, Pearson Education Limited, Harlow, 2014.
- [5.] SANDRA L. CHRISTENSON, „The Family-School Partnership: An Opportunity to Promote the Learning Competence of All Students, *School Psychology Review*“, god. 33 (2014.), br. 1, str. 83-104.
- [6.] SANDRA L. CHRISTENSON - SUSAN M. SHERIDAN, *School and families: Creating essential connections for learning*, Guilford Press, New York, 2001.
- [7.] IVAN DUMBOVIĆ, *Milka Pogačić: Društveni i pedagoški rad*, Školske novine, Zagreb, 1979.
- [8.] CARL J. DUNST - CAROL M. TRIVETTE, „Family-centered helpgiving practices, parent-professional partnerships, and parent, family and child outcomes“, SANDRA L. CHRISTENSON - . AMY L. RESCHLEY, *Handbook of school-family partnerships*, Routledge, New York, str. 362-379, 2010.
- [9.] JOYCE L. EPSTEIN, „Toward a Theory of Family-School Connections: Teacher Practices and Parent Involvement“, KLAUS HURRELMANN - FRANZ-XAVER KAUFMANN - FRIEDRICH LOSEL, *Social Intervention: Potential and Constraints*, DeGruyter, New York, 1987.
- [10.] JOYCE L. EPSTEIN, „School/family/community partnerships: Caring for the children we share“, *Phi Delta Kappan*, god. 92 (2010.) br. 3, str. 81-96.
- [11.] JOHN W. FANTUZZO - GWENDOLYN Y. DAVIS - MARIKA D. GINSBURG, „Effects of parent involvement in isolation or in combination with peer tutoring on student self-concept and mathematics achievement“, *Journal of Educational Psychology*, god. 87 (1995.) br. 2, str. 272.
- [12.] G.N. FILONOV, *Anton Makarenko*, Editora Massangana, Recife, 2010.
- [13.] DANIEL GRAHAM, „Family-school partnerships: towards sustainable pedagogical practice“, *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, god. 39 (2011.) br. 2, str.165-176.
- [14.] WENDY S. GROLNICK - CORINA BENJET - CAROLYN O. KUROWSKI - NICHOLAS H. APOSTOLERI, „Predictors of Parent Involvement in Children's Schooling“, *Journal of Educational Psychology*, god. 89 (1997.) br. 3, str. 538-548.
- [15.] NIKOLA VITOV GUČETIĆ, *Upravljanje obitelji*, Hrvatski studiji - Studia Croatica, Zagreb, 1998.
- [16.] GARRY HORNBY - CHRYSTAL WITTE, „Parent involvement in rural elementary schools in New Zealand: A survey“, *Journal of Child and Family Studies*, god. 19 (2010.) br. 6, str. 771-777.
- [17.] MARKO JURČIĆ, „Spremnost roditelja za sudjelovanje u razrednim i školskim aktivnostima“, *Pedagogijska istraživanja*, god. 6 (2009.), br. 1-2, str. 139-151.
- [18.] VLADIMIR JURIĆ, *Metodika rada školskog pedagoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- [19.] JESPER JUUL, *Škola u infarktnom stanju*, Znanje, Zagreb, 2013.
- [20.] MIRJANA KNEŽEVIĆ, „Stavovi roditelja i razrednika o oblicima, učincima i teškoćama partnerskih odnosa između obitelji i škole“, *Život i škola*, god. LXV (2019.) br. 1-2, str. 143-157.

- [21.] ANTE KOLAK, „Suradnja roditelja i škole“, *Pedagogijska istraživanja*, god. 3 (2006.) br. 2, 123-138.
- [22.] JAN AMOS KOMENSKÝ, *Velika didaktika*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1900.
- [23.] JAN AMOS KOMENSKÝ, *Materinska škola*, Prosveta, Beograd, 1946.
- [24.] LENIDA LEKLI - ENTELA KALOTI, „Building parent-teacher partnerships as an effective means of fostering pupils' success“, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, god. 2 (2015.) br. 2, str. 289- 295.
- [25.] GORAN LIVAZOVIĆ, „Pedagoško utemeljenje kurikuluma socijalnih kompetencija u školi“, *Pedagogijska istraživanja*, god. 9 (2012.) br. 1/2, str. 59-81.
- [26.] MIRKO LUKAŠ - SENKA GAZIBARA, „Modaliteti suradničkih odnosa školskog pedagoga i roditelja“, *Život i škola*, god. LVI (2010.) br. 24, str. 210-229.
- [27.] DUBRAVKA MALEŠ, „Škola-roditelji-djeca“, *Obnovljeni Život*, god. 48 (1993.) br. 6, str.587-593.
- [28.] DUBRAVKA MALEŠ, „Od nijeme potpore do partnerstva između obitelji i škole“, *Društvena istraživanja*, god. 5 (1996.) br. 1, str. 75-88.
- [29.] MILAN MATIJEVIĆ, *Alternativne škole*, Tipex, Zagreb, 2001.
- [30.] DOREEN J. MATTINGLY - RADMILA PRISLIN - THOMAS L. MCKENZIE - JAMES L. RODRIGUEZ - BRENDA KAYZAR, „Evaluating evaluations: The case of parent involvement programs“, *Review of Educational Research*, god. 72 (2002.) br. 4, str. 549–576.
- [31.] RENATA MILJEVIĆ-RIDIČKI – TEA PAHIĆ - VLASTA VIZEK VIDOVIĆ, „Suradnja roditelja i škole u Hrvatskoj: sličnosti i razlike urbanih i ruralnih sredina“, *Sociologija i prostor*, god. 49 (2011.) br.2 (190), str. 165-184.
- [32.] MICHEL DE MONTAIGNE, *Os ensaios*, Penguin – Companhia, São Paulo, 2010.
- [33.] FRANK MUSGROVE, *The Family, Education and Society*. Routledge. Abingdon, 2012.
- [34.] STJEPAN NOVOTNÝ, *Gojila i obća učba*.: U c. kr. nakladi školskih knjigah, Beč, 1867.
- [35.] „Okvir nacionalnoga kurikuluma“, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2017.
- [36.] TEA PAHIĆ- RENATA MILJEVIĆ-RIDIČKI - VLASTA VIZEK VIDOVIĆ, „Uključenost roditelja u život škole: percepcija roditelja opće populacije i predstavnika roditelja u školskim tijelima“, *Odgojne znanosti*, god. 12 (2010.) br. 2 (20), str. 329-346.
- [37.] STJEPAN PATAKI, *Opća pedagogija*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1964.
- [38.] JOSIP BAČIĆ (ur.), „Roditeljski sastanci“, *Hrvatska škola, list za prosvjetu školstvo i književnost*, god. 1 (1912.) br. 3, str. 57-58.
- [39.] VLADIMIR ROSIĆ, *Obiteljska pedagogija*, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 1998.
- [40.] VLADIMIR ROSIĆ, *Odgoj, obitelj, škola*, Žagar d.o.o., Rijeka, 2005.
- [41.] VLADIMIR ROSIĆ - JASMINKA ZLOKOVIĆ, *Modeli suradnje obitelji i škole*, Tempo d.o.o., Đakovo, 2003.
- [42.] ANA SEKULIĆ-MAJUREC, „Uloga sudionika odgojno-obrazovnog procesa u stvaranju, provedbi i vrednovanju kurikuluma“, VATKO PREVIŠIĆ, *Kurikulum: teorije–metodologija–sadržaj–struktura*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- [43.] SUSAN M. SHERIDAN - THOMAS R. KRATOCHWILL, *Conjoint behavioral consultation: Promoting family-school connections and interventions*, Springer Science & Business Media, Boston 2007.
- [44.] JOSIP SIROTIĆ, „Kako ćemo postići bolji polazak škole bez prisilnik sredstava“, *Narodna prosvjeta*, god. VII (1912.) br. 11. i 12., str. 223-228.
- [45.] DRAŽENKA SKUPNJAK – TEA PAHIĆ, „Učiteljske procjene korisnosti i zastupljenosti različitih oblika komunikacije roditelja i škole“, *Collected Papers of Special Focus Symposium 11th Days of Mate Demarin: Expectations, Achievements And Prospects In Theory And Practice Of Early And Primary Education*, ANKA JURČEVIĆ LOZANČIĆ (gl. ur.), Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010.

- [46.] MARIJANA ŠKUTOR, „Partnerstvo škole i obitelji – temelj dječjeg uspjeha“, *Napredak*, god. 155 (2014.) br. 3, str. 209-222.
- [47.] RUŽICA TOKIĆ, „Participativna uloga roditelja u aktivnostima škole“ *Napredak*, god. 161 (2020.) br. 1-2, 105-122.
- [48.] LOIS A. YAMAUCHI – EVA PONTE - KATHERINE T. RATLIFFE - KEVIN TRAYNOR, „Theoretical and Conceptual Frameworks Used in Research on Family-School Partnerships“, *School Community Journal*, god. 27 (2017.) br. 2, str. 9-34.
- [49.] „Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi“, *Narodne novine*, 2018., 87/08.